1000 TEMEL ESER

Şükrü Elçin

TÜRK BİLMECELERİ

YAYINLARI

ŞÜKRÜ ELÇİN

TÜRK BİLMECELERİ

BİRİNCİ BASILIŞ

DEVLET KİTAPLARI

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — İSTANBUL 1970

1000
TEMEL
ESER

43

Millî Eğitim Bakanlığının 16/XI/1970 tarih ve 449 sayılı mucipler, Yayımlar ve Basılı Eğitim Malzemeleri Genel Müdürlüğünün 18/XI/1970 tarih ve 17679 sayılı emirleriyle birinci defa olarak 20.000 adet basılmıştır.

Kitaplar, insanlar arasında düşünce ve bilgileri, inanç ve duyguları yayan, zekâ ve kültürün, ilim ve sanatın, değer hükümlerinin dünya ölçüsünde paylaşılmasına ve zaman içinde devamına yardım eden vasıtalardır. Kitaplar, bir milletin kültür değerlerini dünden bugüne taşıyan varlıklar olarak millî kültürün temel taşları ve aynı zamanda insanlığın paylaştığı ilim ve fikir dünyasına açılan kapılardır.

Bu vasıflariyle kitaplar, milletlerin ve insanlığın zekâsına ve kültürüne büyük tesirleri bakımından medeniyetleri yayan ve tarihi yapan kuvvetlerin başında gelir

Eski çağlardan beri yazılan kitapların değerleri çok değişik olmuştur. Yazıldıkları yakın çevre ve zaman içinde bile, pek az okurun ilgisini çekebilen kitaplar yanında, uzun yıllar ve hatta asırlar boyunca zevk ve istifade ile okunan ve dünya ölçüsünde rağbet gören kitaplar vardır. Bir milletin veya insanlığın fikir ve kültür hazinesini teşkil edecek kitaplar temel kitap değerini kazanır.

Kitabın eğitim ve kültür bakımından değerini göz önünde tutan kalkınma plânımız, üstün

vasıfta eserlerin hazırlanıp yayılmasına da özel bir yer ayırmıştır.

Eski Türk yazarlarının eserleri, yeni nesillerin anlayacağı gibi sadeleştirilerek basılacak, Batı kültürünün temel eserleri dilimize çevrilerek yayınlanacaktır. Bu suretle İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi içinde bin ciltlik bir Temel Eserler Kitaplığı vücuda getirilmesine çalışılacaktır.

Böyle bir temel eserler serisinin kültür hayatımıza yapacağı hizmetin değeri büyüktür. Bir taraftan alfabe değişikliğinin ve dilde özleşme akımının zarurî olarak nesiller arasında meydana getirebileceği boşlukları doldurmak mümkün olacak ve böylece millî kültür mirasımızın yeni kuşaklara intikali sağlanacaktır. Diğer taraftan bütün insanlığın ve medeniyet dünyasının müşterek malı hâline gelmiş olan ilim, kültür ve sanat hazinelerinden yabancı dilleri bilmeyenler de faydalanabileceklerdir.

Bilhassa bugünün dünyasında, çağımızın istediği insan şahsiyetinin teşekkülü bakımından, kitabın değeri daha çok önem kazanmıştır. İnsanın tabiat karşısındaki gücünün temelini teşkil eden ilim ve teknoloji gibi. insanın kendi kendisini tanıması ve geliştirmesi bakımından büyük bir kaynak olan felsefe, edebiyat ve sanat eğitimi de bir seçkinler zümresinin imtiyazı olmaktan çıkmıştır. Millî eğitim davasını sadece bir okullar meselesi sayan dar görüşün ötesinde, vatandaş eğitimini her bakımdan sağlayacak bir dev-

let anlayışını, bütün batılı ülkelerde olduğu gibi, biz de benimsemiş bulunuyoruz. Bu eğitim, özel yayınevlerinin kendi imkân ve ölçülerine bırakılamayacak bir şümul ve mâna taşır.

Millî Eğitim Bakanlığının ele aldığı temel kitaplar yayını, millî kültür ve sanatımızın değerlerini, ilim ve sanat dünyasının müşterek hazinelerini Türk okuruna ulaştırmakla, bugünkü ve yarınki nesillerin düşünce ve zevk olgunluğuna katkıda bulunmuş olacaktır. Her bakımdan güzel neticeler vadeden bu teşebbüse fikir, sanat ve ilim adamlarımızın yardımcı olacaklarını ümit ediyorum.

Memleket fikir hayatına kazandırmak istediğimiz değerler bakımından iyi seçilmesi gereken temel kitaplar, okul öğrenimini desteklemek ve tamamlamak, Türk gençliğinin kabiliyetlerinin geliştirilmesini ve bütün vatandaşlarımızın faydalanacağı bir temel kitaplığın teşkilini hedef almaktadır.

Süleyman Demirel
BAŞBAKAN

Bir milletin kültürü, geçmişinden süzülüp gelen maddî ve manevî değerlerin tümü ve zaman içinde kendisine has, duyuş, düşünüş, ifade ediş tarzı ile ortaya çıkmaktadır.

Dünya milletlerinin, çeşitli kültürleri vardır. Bunlar arasında Türk milletinin kendine özgü, köklü ve zengin millî kültürü büyük önem taşır. Bu kültür, Türklüğün doğuşu ile başlamış, zamanla gelişerek, binlerce yıl, Türk toplumlarını "millet" olarak ayakta tutmuş, onlara "Türklük" damgasını vurmuştur.

Türk kültürünü meydana getiren bütün değerleri araştırmak, tanıtmak, bunları daha verimli ve yaratıcı unsurlar olarak geliştirmek millî vazifelerimizdendir. Bin Temel Eser yayımı bu amaçla başlamış, sayıları arasına, millî kültür ve sanat eserlerimizle birlikte, tanınmış diğer ilim, fikir ve sanat eserlerinin tercümelerini de almıştır.

Bin Temel Eser serisinde yayımlanan kitapların, Türk gençliğinin ve vatandaşlarımızın geniş ve ileri bir dünya görüşüne sahip, geçmişine bağlı, tarihi ile gurur duyan ve geleceğe ümitle bakan vatansever, bilgili kişiler olarak yetişmelerinde faydalı olacağına inanıyorum.

Prof. Dr. Orhan OĞUZ

Millî Eğitim Bakanı

TÜRK BİLMECELERİ

İÇİNDEKİLER

		Sayfa
I —	Bilmeceler üzerine	III
II —	Tabiat ve tabiat hâdiseleri ile ilgili bilmeceler. .	1
III —	Bitkiler ve onların mahsulleri ile ilgili bilmeceler.	11
IV —	Hayvanlar ve onların mahsulleri ile ilgili bilmeceler	27
V —	İnsanlar ve onun uzuvları ile ilgili bilmeceler	43
VI —	Eşya ile ilgili bilmeceler	51
VII —	Manevî - dinî unsurlarla ve diğer kavramlarla ilgili bilmeceler	73
VIII —	Bilmecelerin indeksi	81
IX —	Bibliyografya	89

I

BİLMECELER ÜZERİNE

Bilmeceler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hâdiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl zekâ veya güzellik nevinden mücerret kavramlarla dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın - uzak münasebetler ve çağırışmalarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir. Bu sözler, bir takım "eğlence, lügaz, muammâ ve bulmacalarda da görülen ve dinleyiciye sorulunca, ondan halli istenen "bil bakalım" veya "ol nedir ki" ifadelerinin bir bakıma geniş târifidir. Bu târifi kendinde toplayan söz, Batı Türkçesinde "bilmek" fiilinden doğmuş bir isimdir. Doğu ve Kuzey Türkleri ile Azeri sâhası aynı mânaya gelen "tabmak" fiilini ve bu kökten türeyen "tabzuğ", "tabmaca" kelimelerini kullanmaktadırlar. Ayrıca Türkmenler'de "matal", Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar arasında "cumbak", Kazanlılar'da "tabışmak" yanında "cumak", Başkırtlarda ise yine bu kökten gelen "yumak" sözü yaygındır. Anadolu'nun bazı köy ve kasabalarında bilmece umumî ismi yanında masal, mesel, matal, hikâye, metel, bulmaca, söz, dele fıcık, gazelleme... gibi kelimeler yaşamaktadır.

Bilmecelerin tasnifi:

İlk çağlardan zamanımıza kadar bir çok milletlerin halk ve aydın çevreleri ile çocuk topluluklarında vakit geçirmek, eğlenmek; devlet adamları arasında gizli haber ulaştırmak; bir bakıma bilgide, zekâda, muhakemede, hâfızada, dikkatte, sürati intikalde üstünlük yarışması olarak söylenen veya yazılan bilmeceleri folklor mahsulü veya ferdî eser olmak üzere iki kolda incelemek mümkündür.

A) Folklor mahsulleri:

İnsanlığın ilk ve tabiî mahsullerinden biri olan; masallarda, ata sözlerinde ve mânilerde olduğu gibi söyleyicilerini tesbit edemediğimiz bu bilmeceler, iki fikri mukayese edebilecek medeniyet seviyesindeki geniş ve umumiyetle okumamış halk muhitlerinde ve bu muhitlerin sade ve yaşayan dillerinde doğmuşlardır Bütün dile bağlı folklor mahsulleri gibi muhite, zamana ve konuya göre - az - çok değişikliklere uğrayan bu ıptidaî veya bazan sâf şiir örneği sayılabilecek eserler, şekil bakımından nazım ve nesir olmak üzere iki ifade tarzı gösterirler.

a — Manzum bilmeceler:

Manzum bilmeceler, vezin, kafiye ve nazım şekli hususiyeti gösteren eserlerdir. Bunlarda kullanılan vezin, Türk dilinin bünyesinden çıkan ananevî hece veznidir. Bu vezin, bilmecelerde ve onların mısralarında tam ve kat'i bir intizam göstermez; türlü sebeplerle vezin aksaklıkları görülür. Duraklı, duraksız; az veya çok heceli muntazam veya gayr muntazam mısralarla örülen bilmecelerde kafiyeler, Türk halk nazmında görülen "alliterasyon, redif, yarım, tam, cinaslı ve zengin..." gibi kafiyelerdir. Bu kafiyelerin örgüsü aşağıda verdiğimiz örneklerde görüleceği üzere türlü şekillerde karşımıza çıkıyor. Bazan kafiyesiz bilmecelere de rastlanır.

Bilmecelerde şekil, Türk halk nazmında ölçüye (birim) temel teşkil eden bir mısralık bütünden hareketle genişleyerek 2, 3, 4, 5, 6 veya daha çok mısraları içine alan bir kalıptır. Çok yaygın dörtlük - mâni veya daha büyük şekillerin zaman içinde ve muhit değiştirdikçe bir takım mısralarının hâfızalardan - hususiyle çocuklarda silinip azaldığı da bir gerçektir.

b — Mensur bilmeceler:

Mensur bilmeceler, düz cümle halinde, konuştuğumuz şekilde olan ve çoğu zaman "seci" karakteri gösteren mahsullerdir. Bu mahsulleri bazı durumlarda manzum bilmecelerden ayırmak mümkün olmaz. Tekerlemeleri andıran ve az

da olsa atasözleri ile duygu ve fikir alışverişinde bulunan eserleri de bu grupta toplayabiliriz. Mensur bılmecelerin vezin ve kafiye unsurlarından mahrum bulunuşu hâtızalarda yaşamasını zorlaştırdığından manzum olanlara nısbetle sayıları azdır.

Bilmece şekilleri:

Tabiat ve tabiî hâdiseler:

1 — Mavi atlas,
Arşın yetmez,
Makas kesmez,
İğne batmaz,
Terzi biçmez.
(Gökyüzü, 4 heceli)

2 — Bir kalbur boncuğüm var,
Akşamdan atarım,
Sabahtan toplarım.
(Yıldızlar, 7, 6, 6 heceli).

3 — Bir salkım üzümüm var; yarısı beyaz, yarısı kara.
(Gündüz - gece)

İnsan, hayvan, bitki:

4 — Yedi delikli tokmak,
Bunu bilmeyen ahmak.
(Baş, 7 heceli).

5 — Yer altında yağlı kayış.
(Yılan)

6 — Alçacık boylu,
Kadife donlu.
(Patlıcan, 5 heceli)

7 — Attım rafa,
Bir kuru kafa;
Yemesi tatlı,
Maymun suratlı.
(Hindistan cevizi, 4, 5, 5, 5 heceli)

Eşya:

8 — Sarı katır,
Saman yemez,
Solur, yatır.
(Süpürge, 4 heceli)

9 — Çın - çınlı hamam,
Kubbesi tamam,
Bir gelin aldım,
Babası imam.
(Saat, 5 heceli).

10 — Nefesi var, kanı yok,
Derisi var, canı yok,
Ağızı var, dili yok.
(Körük, 7 heceli).

Mücerret kavramlar:

11 — Üç yüz altmış beş leylek,
Elliiki yuvası,
Oiki yumurtası,
İki çıkar yavrusu.
(Gün, hafta, ay, iki dinî bayram)

12 — Hak bilir, halk bilmez.
(Ecel)

13 — Yapılmamış duvar üstünde,
Doğmamış oğlan,
Olmamış bostanı,
Koparma diye bağıran.
(Yalan)

14 — Karada bir gemi,
Başındadır yelkeni;
Nedir o gemi,
Nedir dümeni;
Bil bunları,
Göreyim seni.
(İnsan, akıl)

Dinî unsurlar:

15 — Nar tanesi,
Nur tanesi,
Bu dünyanın,
Bir tanesi.
(Kur'an, 4 heceli)

16 — Anası var,
Babası yok.
(İsa Peygamber, 4 heceli)

17 — Doksan dokuz cemâat, iki müezzin, bir imam.
(Tesbih)

Tekerlemeli, muhavereli bilmeceler:

— Nereden geliyorsun?
— Üstün neden yaş?
— Çok derin miydi?
— Üstün neden beyaz?
— Çok kalabalık mıydı?
— Akşam nerede idin?
— Ne yedin?
— Neresinden?
— Nerede yattın?
— Çok kaba mıydı?
— Üstüne ne örttüler?
— Sen uğrattın beni derde.
— Zırzop Kalesinden.
— Denizden geçtim.
— Kıyısından dolaştım.
— Değirmenden geçtim.
— Çıkırdaki işitim.
— Bey konağında.
— Koç.
— Hiç.
— Minarede.
— Kup-kuru yerde.
— Perde.
(Gönül)

Sesle ve âhenk taklidi ile yapılanlar:

19 — Öte lin lin, beri lin lin,
Ayak üstü durur lin lin.
(Kapı)

Renk tasavvuru ile:

20 — Dal üstünde sarı oğlan.
(Ayva)

21 — Kara kediyi kuyruğundan asarlar.
(Tava)

Seci sanatı ile:

22 — Biz biz idik, otuziki kız idik, ezildik, büzüldük. iki duvara dizildik.

(Dişler)

Harf, hece ve kelimelerin sayılması veya tekrarı ile:

23 — İstanbul'da bir tane, İzmir'de iki tane, Ankara'da hiç yok.

(İ harfi)

24 — Lamba düştü "is" dedi, tabak düştü "tan" dedi, annem bana "bul" dedi.

(İstanbul)

Tarihî hâdise ve şahsiyetlerle:

25 — Mezarım ilk önce Söğüt'te idi, Bursa'ya taşıdılar mezarımı; bilin bakalım ben kimim?

(Gazi Osman Bey)

Moden fikir veya âletlerin eski kalıplara sokulması ile:

26 — Bir küçücük kutudur,
Bütün dünya yurdudur.

(Radyo)

Bilmecelerin sorulması:

Halk bilmecesi sorulmasının bir usulü ve geleneği vardır. İlk önce bilmece soran karşısındakine az veya çok bir düşünme ve çözme payı bırakır. Cevap vermekte güçlük çeken muhatabının, bir takım ip uçları elde etmek hakkıdır. Şaka ile - isterse "Canlı mı? Cansız mı? Yenir mi, yenmez mi? der. Birinci şahıs bazan karşısındakinin sözüne - biraz da nazla" evet, hayır gibi cevaplar verir. İkinci, buna rağmen bilmeceyi çözemezse pazarlık başlar. Bilmece soran, ondan bir şehir veya memleket ister; o da, çoğu zaman değerli bulduğu bir yeri, meselâ İstanbul'u, İzmir'i, Ankara'yı verdim, der. Bunun üzerine birinci şahıs sonucu açıklar: isteğe göre sıra ikinciye gelir. Karşılıklı nezâket ve terbiye ile yoğrulmuş bu edebî zihin sporu boyunca şehir, memleket veya meyvalardan birini en çok kazanan üstün sayılır.

Bilmecelerin çözülmesi:

Zihnî bir oyun ve eğlence olan bilmecelerin çözülmesi maharet, alışkanlık, bilgi ve hususiyle bir kabiliyet ışıdır. Bu vasıflara sahip olanlar, az - çok belirli benzerliklerden veya tezatlardan hareket ederek kavramın idrakine varırlar.

Bilmeceleri, çözümleri kolay ve zor olmak üzere iki şekilde inceleyebiliriz. Zor bilmecelerin önceden öğrenilmesinde fayda vardır. Aksi takdirde karşımızdakinin, aklın kabul edemiyeceği mânâsız ve zevksiz cevaplarına katlanmak icap eder. Zor bilmeceye birçok Avrupalı yazarlar Sphinx'in Oedipus'a sorduğu bilmeceyi örnek verirler:, Sabahları dört, öğleleri iki ve akşamları üç bacak üstünde yürüyen şey nedir? Cevabı şudur: İnsan doğunca emekler, büyüyünce iki ayak üzerinde durur, ihtiyarlayınca üçüncü bir ayağın (baston) yardımı ile yürür.

Yukarıda verdiğimiz çeşitli örneklerde de görüleceği üzere kolay veya zor bilmecelerin çözülmesi için, mânâ, duygu, şekil, madde, renk, ses, harf, hece, kelime, kafiye, seci... gibi unsurlardan doğan ip uçlarına ihtiyaç vardır. Bu ip uçları, bir bakıma ananevî tâbirler, anahtarlardır. Her şeyden önce hiyeroğlif mâhiyetindeki bu hususi tâbirlerin mânâsını kavramak lâzımdır. Bu işde, zekâ, muhakeme ve sürati intikal ile umumî bilgi, zevk ve merakın da payı büyüktür.

Halk bilmecelerinin basit şekilleri, cinas ve mânâ ikilikleri, akıl ve mantıka aykırı görünüşleri (irrationalisme) alışılmış ve tabiî bir görünüşten hareket ederek çözülmelerini çoğu zaman imkânsız hale getirir. Mantıkî bir muhakeme, yerini yukarıda bahis konusu ettiğimiz hiyeroğliflerin kullanılmasına bizi zorlar. İlgimizi çekişi de bundandır.

B) Ferdî eserler:

Ferdî eserler, edebiyat mahsulleridir. Belli şairler ve yazarlar tarafından söylenen ve yazıya geçirilen örneklerdir. Saz şairlerinin (âşıklar) hece vezni ile vücuda getirdikleri bilmeceler dışında Divan edebiyatımızda görülen mahsulleri "muammâ" larla "lûgaz" lardır. Bunlar aruz vezni ile kaleme alınmışlardır. Okumuş muhitlerde bilinmektedirler. Bazıları âşıkların, meddahların, mânicilerin, masalcıların, seyyahların,

okulların veya aile çevrelerinin aracılığı ile folklor eseri haline intikal ederler. Orneklerde görülecek olan (Mustafa) adı üzerindeki vezni bozulmuş muammâ böyledir. Aynı yollardan folklor mahsulü bilmecelerin ferdî eser haline gelmesi, bir dil, sanat ve üslûp kazanması mümkündür.

a — Muammâ:

Arapça "körletmek", "gizli ve güç anlaşılır söz" mânâlarına gelen muammâ, bir isme delâlet eden söz mısra veya beyit demektir. "remiz, îmâ, kalb, tashîf" gibi edebî sanatlarla yapılır. Muammâ'ların iç ve dış olmak üzere iki mânâsı vardır.

Muammâ'nın tertibi ve çözülmesi:

Muammâ'yı tertip ve çözmek için çeşitli usuller vardır. Bu usullerle adı meydana getiren harfler toplanır, ad bulunur ve muammâ çözülmüş olur. Muammâ'nın çözülmesi oldukça zordur. Bundan ötürü şairler muammâ'larının başlarına hangi mânâya geldiklerini, adı kaydederlerdi. Muammâ'ların çözülmesinde verilecek cevapların ehemmiyeti vardır. Bu cevapların mânâlı ve konu ile ilgili olmaları şarttır.

Muammâ önekleri:

1 — Bende yok sabr ü sükûn sende vefâdan zerre
İki yoktan ne çıkar fikr idelim bir kerre
(Nâbî)

2 — Sefînenin başı girse limana
O memduhun ismi çıkar meydana

3 — "Mim" ile "sat" meşveret ederken "tı" girmiş arasına
"F" faziletten gelirken "y" uğramış kavgasına

Şair Nâbî'nin beytinde görüleceği üzere dış mânâ açıktır. "iki yok" "Na" ve "bî" edatlarıdır. İkisi de "yok" mânâsına geliyor. Bunlar birleşince "Nâbî" adı çıkmış olur.

İkinci misalde muammâ Arap harflerini bilmekle çözülür. "Sefîne" kelimesinin başında (S) harfi vardır. "liman" kelimesinin başında da "l" bulunuyor. "S" "l" ile yâni "liman" ın ilk harfi ile birleşince "Süleyman" adı meydana çıkar.

"Mustafa" muammâsı da yukarıdaki esasa dayanmaktadır. "m", "s" "t", "F", "y" birleşince "Mustafa" meydana çıkar.

Saz şairleri ve muammâ:

Türk Divan edebiyatında çok kullanılan muammâ'yı saz şairleri de taklit etmişlerdir. Âşık kahvelerinde muammâ'nın ayrı bir yeri vardı. Çoğu zaman "Kalem şurâsı'ndan birinin düzenlediği muammâ, kahvenin en münasip bir yerine konmuş süslü bir levhaya "hatt-ı celî" ile yazılır ve etrafı süslenirdi; muammâ, çözülünceye kadar dururdu; buna "muammâ asmak" denirdi. Muammâ'yı düzenleyen, işe fesat karışmaması için hal şeklini bir zarfa veya keseye koyup mühürler ve kahveciye teslim ederdi. Kahveci faslın sonuna kadar o zarfı veya keseyi muhâfaza etmek mecburiyetinde idi.

Muammâ'nın çözüleceği gece, meraklılar kahveyi doldururdu. Dinleyiciler "muammâ tepsisi" ne para, şal, çuha... gibi hediyeler bırakırlardı. Âşıklar fasla başlardı. Koşma, semâi ve destanlardan sonra sıra muammâ'ya gelirdi. Muammâ'yı düzenleyen bir gazeli bir nevi giriş olarak söyledikten sonra nazımla, sorduğunu çözeceklerin bulunup bulunmadığını öğrenmek isterdi. Âşıkladan biri, sorulan muammâ'yı çözünce zarf veya kese içinde önceden çözülmüş şekli ile karşılaştırırlardı. Doğruluğu anlaşılınca muammâ indirilmiş olurdu. Buna "muammâ indirmek" denirdi. Sonunda biriken "saçı" birlikte paylaşılırdı. Muammâ'yı çözen şair saz çalmayı bilmezse, fasla saz bilen biri oturtulur ve cevap ona okutturulurdu.

Muammâ'yı soran, karşısındakinden cevap alamayınca, çözüm şeklini yine kendisi nazımla söylerdi.

b) Lügaz:

Lügaz, arapça bilmece demektir. Bir çeşit muammâ'dır. Bir ismi değil, bir şeyi gizlemek üzere düzenlenen hünerdir. Şairler ve âşıklar tarafından söylenir. Halk bilmecelerinin

edebî bir şeklidir. Çoğu zaman soru yolu ile meydana getirilir. Muammâ'dan farkı çözüme yarayacak açıklamayı kendinde bulundurmasıdır.

Lügaz örnekleri:

1 — Soru: Ol nedir herçâî sîmin beden
Mahvolur ellerle ülfet etmeden
(Sabun)

2 — Bir gümüşten kal'a gördüm haps olunmuş anda âb
Altı zerrin topunu feth etti ânı âftâb
(Buz, güneş)

Bilmecelerin kaynakları:

Halk bilmecelerinin sözlü ve yazılı iki kaynağı vardır. Bu kaynaklardan birincisi halkın ruhu ve muhayyilesidir. Bilmeceler geleneğe, zamana, mekâna ve yaşama şekillerine bağlı olarak bu kaynaktan feyz almaktadır.

Milletimizin dilini, tarihini, inançlarını, tabiata, insana ve eşyaya bakışını bir zevk ve fantezi menşurundan geçirerek bugüne kadar getiren bu halk edebiyatı mahsullerinin ikinci kaynağı ise eski lûgatlar, halk şairlerinin divanları, masallar, hikâyeler, cönk'ler mecmua'lar, bilmece kitapları, tarihler ve seyahatnâmeler gibi yazılı eserlerdir.

Türk dilinde bilmece üzerine şimdilik ilk kaydı Kâşgarlı Mahmud'un Divânü Lügat-it Türk'ünde buluyoruz. (XI. yüzyıl) Kıpçak Türklerinin dil ve halk edebiyatı örneklerini içine alan Codex Cumanicus'daki bilmeceler de eski devri tanımak isteyenler için dikkate değer eserlerdir. (XIV. yüzyıl) 14. yüzyıldan bu yana çeşitli eserlerin kenarına, köşesine sıkışmış mahsullerle folklor ve Türklük bilgisi çalışmaları başladıktan sonra Türkiye'de ve dış Türk boylarında yapılmış derlemeler ve araştırmalar belli başlı kaynaklardır.

Lügaz ve muammâ'lar için ise yukarıda adı geçen bazı eserlerle birlikte "elgaz" kitaplarına, bâtınî tarikatlerin Şatıh'larına, bir takım risalelere ve klâsik edebiyatımızın divanlarına bakmak lâzımdır.

II – TABİAT VE TABİAT HÂDİSELERİ İLE İLGİLİ BİLMECELER

Sayılmaz koyunum içinde bir koçum var.

(Ay)

Onbeşinde gencelir,
Otuzunda kocalır.

(Ay)

Dam üstünde kalaylı tas.

(Ay)

Felek kaybetmiş altın şamdanı,
Gümüş pervaneler tutmuş cihanı.

(Ay)

Min min minare,
Dibi daire,
Yüzbin çiçek
Bir lâle.

(Ay, gök, yıldızlar)

Ortaya bir gümüş yüzük koydum, ay geldi alamadı,
güneş geldi, aldı.

(Buz)

Saçaktan süngü sarkar.

(Buz)

Bir gümüşten kal'a gördüm haps olunmuş anda âb,
Attı zerrîn topunu feth etti anı âftâb.

(Buz, güneş)

Ağaçlar meydana geldi dalsız budaksız,
Üstüne kuşlar konar kuyruksuz, kanatsız,
Kesti onu bir pâdişah, kınsız, bıçaksız.

(Buz, kar, güneş)

Uzun uzun akalar,
Ak sakallı babalar,
Gelir gider duramaz,
Gece gündüz çabalar.

(Dalga)

Deniz üstünde yufka açar.

(Dalga)

Bir kuşum var, elsiz ayaksız kuyu kazar.

(Damla)

Benim ak saçlı ebem var,
Gece gündüz yufka açar.

(Deniz)

Ol nedir ki ona köprü kurulmaz,
Ol nedir ki ona çare bulunmaz.

(Deniz, ölüm)

Bizim bahçeye bir karga geldi; gak dedi, guk dedi;
bu dünyada üç türlü şey yok, dedi.

(Denize kapak, göğe direk, deveye nal)

Benim bir suyum var: dökerim dökerim bitmez.

(Dere)

Gök gürler, güdümen çatlar,
Çıplak dana suya atlar.

(Dolu)

Dam üstünde bir kalbur yün.

(Duman)

— Nereye gidiyorsun boynu eğri?
— Tepesi delik sana ne.

(Duman, baca)

İçi ateş, dışı taş,
Biri kuru, biri yaş.

(Dünya)

Kapısız han,
Kubbesiz hamam,
Dilsiz imam.

(Dünya, deniz, horoz)

Kapısız han,
İmansız can,
Mihrapsız câmi.

(Dünya, Şeytan, Kâbe)

Gökte gördüm bir köprü,
Rengi var yedi türlü.

(Ebemkuşağı)

Bir salkım üzümüm var,
Yarısı beyaz, yarısı kara.

(Gece, gündüz)

İki arkadaş birbirini kovalar.

(Gece, gündüz)

Mavi atlas,
Arşın yetmez,
İğne batmaz,
Makas kesmez,
Terzi biçmez.

(Gökyüzü)

Bir çarşafım var,
Bütün dünyayı kaplar.

(Gökyüzü)

Bir tavada iki balık,
Biri sıcak, biri soğuk.

(Gökyüzü, güneş, ay)

Karşıdan ay doğmuş,
Ayı görenler olmuş,
Anası kundakta iken
Kızının kızı olmuş.

(Göl)

Benim bir kardeşim var,
Evden çıkınca peşimden ayrılmaz;
Kaçarsam kovalar,
Kovarsam kaçar.

(Gölge)

Üçyüzaltmış beş leylek,
Elliiki yuvası,
Oniki yumurtası,
İki çıkar yavrusu.

(Gün, hafta, ay, iki bayram)

Attım beyaz yumağı,
Tuttum siyah yumağı.

(Gündüz, gece)

Ateşe girer yanmaz,
Suya girer ıslanmaz.

(Güneş)

Benim bir kaşık boyam var, dünyayı boyar.
(Güneş)

Nar narladı,
Nar duvarda parladı,
Narcı kızı gelmeden,
Nar duvarda kalmadı.
(Güneş)

Çıt demeden çalıya düşer.
(Güneş ışığı)

O nedir ki suya düşer ıslanmaz;
O nedir ki yer altında paslanmaz,
O nedir ki at üstünde seslenmez.
(Işık, altın, ölü)

Adana'dan bir yığın pamuk gelmiş, alayım dedim, suyu çıktı.
(Kar)

Şekere benzer tadı yok,
Gökte uçar kanadı yok.
(Kar)

Bir çarşafım var, her yeri örter, denizi örtmez.
(Kar)

Çum çum çukurda mısın,
Ak-pak yumurta mısın,
Hanım çiğdeme gitti
Sen daha burda mısın.
(Kar)

Gece gider, üşümez,
Gündüz gider üşenmez,
Beline kuşak kuşanmaz.
(Nehir)

Elsiz ayaksız kapıyı açar.

(Rüzgâr)

Ninemin etekleri,
Süpürür sokakları.

(Rüzgâr)

Manisa'dan Tire'den,
Şimdi geçti buradan.

(Rüzgâr)

Dağdan gelir,
Taştan gelir,
Bir kükremiş
Arslan gelir.

(Sel)

Ben varmadan o varır,
Her şeyden çok yol alır.

(Ses)

Körüden gölgesiz geçer.

(Ses)

Ben dururum, o gider.

(Ses)

Yere kızar,
Göğe çıkar,
Akıllınız belki çözer.

(Su)

Yağmurlu havada göz kırpar.

(Şimşek)

Minâreden attım kılıcı,
İstanbul'a düştü bir ucu.

(Şimşek)

Altın araba, gümüş teker,
Lebleri şeker, pamuk mu döker.

(Şimşek, dolu, kar)

Gökte iplenir,
Yerde bitlenir.

(Yağmur)

Elsiz ayaksız kuyu kazar.

(Yağmur)

Anası alçak, babası yüksek,
Oğlu kör, kızı deli.

(Yer, gök, duman, rüzgâr)

Bir kalbur boncuğum var,
Akşamdan atarım,
Sabahtan toplarım.

(Yıldızlar)

Biz biz idik, biz idik,
Yüzbin tane kız idik,
Gece oldu dizildik,
Sabah oldu silindik.

(Yıldızlar)

Ay var iken açarlar,
Gün var iken kaçarlar.

(Yıldızlar)

III – BİTKİLER VE ONLARIN MAHSULLERİ İLE İLGİLİ BİLMECELER

Bir öküzüm var, boynuzunu kırmadan dama girmez.

(Armut)

Arçın gibi ayaklı,
Arslan gibi bıyıklı.

(Arpa)

Zem zemli çiçek,
Zem boylu çiçek,
Kayseri'ye kadı olmuş
Dosdoğru çiçek.

(Ay çiçeği)

Sarı tavuk dalda yatar,
Dal kırılır, yerde yatar.

(Ayva)

Dağ doruğunda çilli Fatma.

(Bâdem)

Yeşildir abası,
Sarıdır libâsı,
İçinde iliği var
Bin tane deliği var.

(Bâdem)

Anası yayvan kadın,
Babası büklüm hoca;
Oğlu sepette gezer,
Kızı gayette güzel.

(Bağ)

Ektim beyaz, bitti yeşil,
Sonra oldu kırmızı meşin.

(Biber)

Yeni gelinin fesi,
Acı gelir nefesi.

(Biber)

Kol kol döşek,
Bunu bilmeyen eşek.

(Börek)

Ötesi bayır, berisi bayır,
İçinde bir yeşil çayır.

(Börek, ıspanaklı)

Ey bulutlar, bulutlar,
Yusuf'u yedi kurtlar,
Ben bir şekil kuş gördüm
Tepesinden yumurtlar.

(Buğday)

Sıra sıra durmuşlar,
Halk yoluna girmişler,
Vakti gelmiş ermişler,
Sararmışlar, solmuşlar.

(Buğday)

Ağaç üstünde kilitli sandık.

(Ceviz)

Bir sandığım var, içi dört dilim ekmek alır.

(Ceviz)

Yeller eser havur havur,
Babasıdır Kirkor gâvur,
Anasıdır has Ermeni,
Kızına da can vermeli.
(Ceviz, kabuğu, içi)

Bindir iğnesi bindir,
İğnesi bilen bilesi,
Bu meseli bilmeyen
Otuz iki köy veresi.
(Çam)

Gök öküz göğe bakar,
Altından ayran akar.
(Çam)

Çatır çatır yenir,
Ona eğlence denir.
(Çekirdek)

Çalı dibinde mum yanar.
(Çiğdem)

Alçacık dallı,
Yemesi tatlı.
(Çilek)

Ömer, şapkayı küle gömer.
(Çörek)

Alçacık boylu,
Kırmızı donlu.
(Domates)

Aldır abası,
Yeşildir kebesi,
Bunu bilmeyen
Eşek sıpası.
(Domates)

Yol üstünde kırmızı bohça.

(Domates)

Yeşil iken al olur,
Zerre zerre bal olur,
Meyl edince siyaha,
Lezzet verir damağa.
Varma sakın yanına,
On parmağın bal olur;
Tutar isen yavaş tut,
İki elin kan olur.

(Dut: karadut)

Dal üstünde al yanak oğlan.

(Elma)

Alaca yılan,
Ağaca dolan,
Vallah da yalan,
Billâh da yaan.

(Fasulye)

Karşıdan bir ay doğmuş,
Ayı görenler olmuş;
Anası kundakta iken
Kızının kızı doğmuş.

(Gül)

Yeşil tahtın üstünde var bir peri,
El uzattım rakip çekti hançeri.

(Gül)

Bir direğim var, içinde bin askerim var.

(Haşhaş)

Allahın işi,
Tepesinde dişi.

(Haşhaş)

Yer altında kınalı çivi.

(Havuç)

Attım rafa,
Bir kuru kafa,
Yemesi tatlı,
Maymun suratlı.

(Hindistan cevizi)

Dışarıdan baktım.
Kırmızı çuvalcılar;
İçinde var mâcuncular,
En dipte gördüm oduncular.

(Hurma)

Karşıdan baktım bir türbe,
İçine girdim estağfurullah tövbe.

(Isırgan)

Üç katlı bir dükkânım var:
Altı oduncu,
Ortası uncu,
Üstü kadifeci.

(İğde)

Bir küçücük al yastık,
İçine biz un bastık.

(İğde)

Altı deri, üstü deri,
İçinde bir avuç darı.

(İncir)

1970 — Birinci Basılış — F. 2

Uzun uzun urganlar,
Ucunda bağlı kurbanlar.

(Kabak)

Kara tavuk,
Karnı yarık.

(Kahve)

Ben ne idim, ne idim,
Yemen'li bir bey idim;
Felek beni şaşırttı
Fağfuriye düşürdü.

(Kahve ve fincanı)

Çalı dibinde yoğurt mayaladım.

(Karçiçeği)

Allah yapar yapısını,
Bıçak açar kapısını.

(Karpuz)

Arabadan atladı,
Pantolonu patladı.

(Karpuz)

Bize bir misafir geldi,
Yeşil feraceli,
Kırmızı entarili,
Siyah düğmeli.

(Karpuz)

Mantosu yeşil, entarisi kırmızı,
Bil bakalım bu kimin kızı.

(Karpuz)

Uzun uzun uz gider,
Oğlu kızı düz gider.

(Kavak)

Teptim tekerlendi,
Öptüm şekerlendi;
Bal ile bâdem,
Bir güzel âdem.

(Kavun)

Sarı sarı sarkar,
Düşerim diye korkar.

(Kaysı)

Sıra sıra dükkânlar,
İçinde bezirgânlar.

(Keçiboynuzu)

Hey ne idim, ne idim?
Samur kürklü bey idim;
Felek beni şaşırttı,
Kızgın küle düşürdü.

(Kestane)

Dışı kazan karası,
İçi peynir mayası.

(Kestane)

Kaftanı kara, gömleği sarı,
Anası yüzlük bir koca karı.

(Kestane)

Parmak parmak kapısı,
Göğe doğru yapısı.

(Keten)

Ak çaylak ağzını açar,
Kara kuzgun gelir, geçer.

(Keten, mekik)

Har yaprağı, hardal yaprağı,
Hazreti Ali, Muhammed toprağı.

(Kına)

Kal'anın yanı beden,
Yeşil bastım, al çıktı,
Söyle bakayım neden?

(Kına)

Dere tepe,
Çıngıl küpe.

(Kızılcık)

Dal üstünde ateş yanar.

(Kiraz)

Beyazla başladım,
Yeşille işledim,
Kırmızı ile bitirdim,
Cümle âleme yedirdim.

(Kiraz)

Kat kat döşek,
Bunu bilmeyen eşek.

(Lahana)

Bir kızım var,
Kat kat çeyizi var.

(Lahana)

Bahçede bohçam kaldı.

(Lahana)

Küçücük fıçıcık,
İçi dolu turşucuk.

(Limon)

Küçük tatar,
Simit satar.

(Mantar)

Alçacık boyu var,
Meşinden donu var.

(Mercimek)

Karşıda yiğitçik,
Belinde divitçik.

(Mısır)

Hanım içerde,
Saçı dışarda.

(Mısır)

Dal üstünde bıyıklı oğlan.

(Muşmula "döngel")

Bir karı ile bir koca,
Mırmır eder her gece.
Karı der ki: — hey koca,
Acep İstanbul nice,
— İstanbul bucak, bucak,
Çevresi mermer ocak,
İçinde bir sandıcak,
İçi dolu boncucak.

(Nar)

Çarşıdan aldım bir tane,
Eve geldim bin tane.

(Nar)

Hanım uandı,
Cama dayandı,
Cam kırıldı,
Kana boyandı.

(Nar)

Fini fini fincan,
İçi dolu mercan.

(Nar)

Bit gibi burnu var,
Küp gibi karnı var.

(Nohut)

Akşama kadar et yer, sabaha kadar yıldız sayar.

(Nohut)

Allah asmış bacağından onu,
Dayanıverse üstüne sıçrar kanı.

Orman üzümü)

Altı yeşil üstü beyaz,
Diriye sünnet, ölüye farz.

(Pamuk)

Minareden attım yayıldı,
Suya düştü bayıldı.

(Pamuk)

Yer altında kızıl bakır.

(Pancar)

Yer altında civcivli tavuk.

(Patates)

Bir kekliğim var,
Her yere yumurtlar.
(Patates)

Alçacık boylu,
Kadife donlu.
(Patlıcan)

Karanlık derede gelin süzülür.
(Pekmez)

Ak tavuk suya dalar.
(Pirinç)

İncili yemeni, incitme beni,
Hanımın gelsin, indirsin seni.
(Pirinç pilâvı)

Sarı sarı içinde
Sarı zarfın içinde,
Oniki birlik kardeş
Birbirinin içinde.
(Portakal)

Yer altında sakallı dede.
(Pırasa)

Akşam pöh pöh,
Sabah pöh pöh,
Beni hercâi mi sandın
Mâcuncular çiçeği,
Fırıncılar köçeği.
(Sarımsak)

Mani mani maniki,
Tırnağı var on iki.
(Sarımsak)

Ak tavuğum, ak tavuğum
Yumurtası çok tavuğum.

(Sarımsak)

Yeşil selvi değilem,
Yel estikçe eğilem,
Var git paça köpeği
Ben hercâi değilem.

(Sarımsak)

Kat kattır ama katmer değil,
Kırmızıdır ama elma değil,
Yenir ama meyva değil.

(Soğan)

Aldır ama âriftir,
Her yemekte zariftir,
Acı sözlüdür,
Burnu kılı heriftir.

(Soğan)

Bir kızım var Âdile,
Dileye dileye Allah onu var eyledi,
Boğazını dar eyledi.

(Su kabağı)

Ne idim, ne idim,
Sahralarda bey idim.
Felek beni ne yaptı?
Beli bağlı kul yaptı.

(Süpürge)

Kapı arkasında türlü gelin.

(Süpürge)

Başı yeşil, emîr değil;
Üstü kara, kömür değil,
İçi beyaz, peynir değil;
Kuyruğu var, fare değil.

(Turp)

Alçacık damdan kar yağar.

(Un)

İlim ilim ilmesi
İlim kadın düğmesi,
Bunu bilen bilmeli,
Bilmeyen şar vermeli.

(Üzerlik)

Altmış para yetmiş para,
Sapı uzun kendi kara.

(Vişne)

Biri kaynar,
Biri oynar.

(Yemek, Kepçe)

Kara tavuk dalda yatar,
Dal kırılmış yerde yatar.

(Zeytin)

Yeşil atlas,
Suya batmaz.

(Zeytin yağı)

IV — HAYVANLAR VE ONLARIN MAHSULLERİ İLE İLGİLİ BİLMECELER

Bir hoca geldi Şam'dan,
Minaresi çamdan;
Kırk gün va'zetti
Bilmedi kıblesi ne yandan.

(Ağustosböceği)

Ufacık kuşlar,
Câmiyi taşlar;
Kendi yemez,
Ele bağışlar.

(Arı)

Lebicik lebâbicik,
Dört duvarın üstü açık;
Üstünde bir serçecik,
Ağzında bir çiçecik,
— Ne çiçeği? — Nar çiçeği,
Narinç çiçeği, Turunç çiçeği,
Cevri cevâhir tarlasında
Pirinç çiçeği.

(Arı)

İzmir'e gider, izi belli olmaz,
Arapça söyler, sözü beli olmaz.

(Arı)

Bir acâip nesne gördüm,
Gökte uçar, izi yok;
Sütü helâl, eti haram,
Kestim baktım kanı yok.

(Arı)

Canlı kaçar, cansız kovalar.

(At, araba)

On ay yatar,
İki ay kalkar;
Feneri yakar,
Etrafa bakar.

(Ateşböceği)

Dağdan gelir takla makla,
Aman ana beni sakla.

(Ayı)

Dağ balabanı,
Dere Süleyman'ı,
Köy imamı.

(Ayı, balık, horoz)

Var varadan var getir,
Karlı dağdan kar getir,
Sağılmamış çiçekten
Çalkanmamış yağ getir.

(Bal, petek)

Hayvanlar içinde dilsiz,
Meyvalar içinde gülsüz,
Kur'an içinde mimsiz.

(Balık, incir, İnnâa'taynâ)

Alçacık papaz,
Bayırı çıkamaz.

(Bit)

Altı ayağı var,
Dördü ile yürür,
İkisi boş değil;
Boynuzu var, koç değil,
Kanadı var, kuş değil.

(Böcek)

Altı kara, üstü beyaz; Ortası düdük, biz onu yedik.

(Ciğer)

Daldan dala,
Eski pala.

(Çekirge)

Eğri çınar, yerden alır, gökte yer.

(Deve)

Dört lap lap, bir küp; eğri hiyar, doğru top.

(Deve)

Dört takı takı,
İki bakı bakı,
İki dinki dinki,
Bir finki finki.

(Eşek)

Çit içinde çıldır Yusuf.

(Fare, "bakınız Sıçan")

Fili fistan tepesinde,
Rıza Bey mahallesinde
Zımbırık hanımı gördünüz mü?

(Fare)

Tavan üstünde takır tukur,
Zannedersin halı dokur.
(Fare)

Bıdı bıdı bıd bıd,
Badeyi de ed ed,
Kalem parmak,
Gümüş tırnak;
O güzeli neresinden öpersin?
(Fare)

Dağdan gelir dak gibi,
Kolları var budak gibi,
Eğilir bir su içer,
Bağırır oğlak gibi.
(Geyik)

Hacca giden hacıdır,
Gitmeyen duâcıdır,
Dal verir, budak vermez,
O neyin ağacıdır?
(Geyik)

Burada bir deniz var; bu denizin içinde bir köy var.
Bu köyün hocasının adı ne?
(Horoz)

Ben Erzincan'da hocayım;
Sarığım var kırmızı, kandan;
Vakti gelir ezan okurum,
Kıble ne yanda bilmem.
(Horoz)

Dört kardeş bir kuyuya ok atar.

(İnek memesi)

Hikmetullah şehrinin dür dânesi
Oğlunun karnında yatar ânesi.

(İpek böceği)

Âheste âheste,
Bölbül kafeste;
Yem yer, su içmez,
Böyle bir nevreste.

(İpek böceği)

Karşıdan baktım bir kara taş,
Yanına gittim dört ayak bir baş.

(Kaplumbağa)

Altı tahta üstü tahta,
İçinde bir kanlı softa.

(Kaplumbağa)

Dağda daliman,
Suda Süleyman,
Köprü kusan taş gördüm,
Tuzsuz pişen aş gördüm.

(Kaplumbağa, balık,
sabun, hoşaf)

Ata tay, mata bay,
İnce belli kara tay,

(Karınca, Atlı karınca)

1970 — Birinci Basılış — F. 3

Karşıdan baktım hiç yok,
Yanına vardım pek çok.
(Karınca)

Yer altında göç var.
(Karınca)

Yer altında kazan kaynar.
(Karınca)

Yol üstünde kar ip.
(Karınca)

Yürümeze bindim, tükenmeze gittim,
Zonguldak'ı geçtim, satılmazda yattım.
(Katır, yol, köprü, câmi)

Dağdan gelir sekerek,
Kurum üzüm dökerek.
(Keçi)

Gelişi arslan gibi,
Duruşu sultan gibi,
Yayılır hasır gibi,
Sürünür esir gibi.
(Kedi)

Yük üstünde yünlü yumak.
(Kedi)

Mesel mesel maliki,
Tırnakları oniki.
(Kedi)

İlim iliksiz,
İlim kemiksiz,
İlim dağ aşar,
İlim bağ aşar.

(Kelebek)

Bir oğlum var, tek ayak üstünde kuşak sarar.

(Kelebek)

Meselce, meselce,
Ötmesi güzelce.

(Keklik)

Duvar üstünde bir kuş.

(Kertenkele)

Kara kaşık,
Duvara yapışık.

(Kırlangıç)

Bağdan gelir İsa'cık,
Ayakları kısacık,
Çık ki yengem göresin,
Güle güle ölesin.

(Kirpi)

Üstü çayır, biçilir,
Altı çeşme içilir.

(Koyun)

Açıldı sandık,
Döküldü fındık.

(Koyun göbresi)

Yer altında keşkek kaynar,
Keşkeğin özü yok, sahibinin gözü yok.

(Köstebek)

Dizi dizi tencereler,
Patlak gözlü çingeneler.

(Kurbağa)

Bir oğlum var etten,
Bacakları metten,
Şimdi gelir görürsün,
Güle güle ölürsün.

(Kurbağa)

Ol hanım geldi,
Şol hanım geldi,
Balaban bakışlı,
Keklik sekişli,
Narin turuncu.
Mısır pirinci,
Kızların genci;
Öldüm bayıldım,
Güldüm ayıldım,
Eller alası,
Berber aynası,
Bel tabancası,
Kulluk sopası,
Dere karpuzu,
Gül gülistanda
Aforoz hanım.

(Kurbağa)

Çay bölbülü, çayır müezzini, yer fitnesi,
ev civanı, iç yemişi, kıç yemişi.
((Kurbağa, horoz, tavuk,
kedi, ciğer, yumurta)

Dalda durur, elde durmaz.
(Kuş)

Bin yiğidi bir patırtı kaçırır.
(Kuş)

Top çam tepesi aşağı.
(Kuyruk)

Uzaktan gelir hacılar,
Hem âbittir hem zâhit;
Beyaz giyerler,
Üstleri kirlenmez;
Arapça söylerler,
Dilleri anlaşılmaz.
(Leylek)

İki çubuk bir makas,
Hokkabaz mı hokkabaz.
(Leylek)

O ne idi yeri göğü sallayan,
O kim idi Zülfikar'ı elleyen,
O kim idi karıncayı nallayan.
(Öküz, Hazreti Ali,
Hazreti Süleyman)

Karanlık damda kalbur asılı.
(Örümcek)

Havâyidir havâyi,
Yüksek yapar yuvayı;
Kuyumcular dökemez,
İpekçiler yapamaz.

(Örümcek ağı)

Küp içinde beyaz uşak.

(Peynir)

Atlayarak yürür,
Patlayarak ölür.

(Pire)

Bir kuşum var kahve rengi,
Kahvelerde çalar çengi;
Ko, kuşumun keyfi gelsin,
Hanımlardan çimdik alsın.

(Pire)

Eli sırtında,
Ayağı karnında,
İki yıldız,
Gözleri boynuz.

(Salyangoz)

Kuyruklu kumbara,
Ekin taşır anbara.

(Sıçan)

Daldan dala,
Kırmızı pala.

(Sincap)

Altı bacaklı hayvan,
Kanatları yayvan;
Başı sarıklı
Çingene Süleyman.

(Sinek)

Katran çömleğinin özü yok,
Üvey babanın yüzü yok.

(Solucan)

Altı yazı,
Üstü yazı,
Doktorun kızı.

(Sülük)

Yoldan gider, yolcu değil,
Ağaca çıkar, insan değil,
Yazı yazar, kâtip değil,
Semeri var, eşek değil.

(Sümüklüböcek)

Elim elim ibrişim,
Elden çıktı bir kuşum,
Elimdedir gümüşüm.
Makas getir biçeyim,
Altın getir ölçeyim,
Yedi derya içinde,
Sırça saray içine,
Hanım yengen yaraşır;
Hanım yengem üstünde,
Çifte bülbül dolaşır;
Sinesine hançer saplasam,
İki elim kana bulaşır.

(Tahtakurusu)

Arşın ayaklı,
Burma bıyıklı.

(Tavşan)

Çalı dibinde maya ürettim.

(Tavşan)

İki direkli,
Bin kiremitli.

(Tavuk)

Ana bir kız doğurur,
Ne ayağı var, ne başı;
Kız bir ana doğurur,
Hem ayağı var, hem başı.

(Tavuk, yumurta, piliç)

Elemez, melemez,
Ocak başına gelemez.

(Yağ)

Çıktım dağın tepesine,
Baktım ayın sarısına;
Havada bir kuş gördüm
Meme verir yavrusuna.

(Yarasa)

Yer altında yağlı kayış.

(Yılan)

Değirmende gök kamış,
Allah buna bakmamış,
Boynuz kulak takmamış.

(Yılan)

Ak saray içinde sarı sultan oturur,
Bunu bilen kişiler ölümden kurtulur.
(Yumurta)

Ufacık mermer taşı,
İçinde beyler aşı;
Pişirirsen aş olur,
Pişirmezsen kuş olur.
(Yumurta)

Bir mücevher hokka buldum,
Yarısı altın, yarısı gümüş;
Hastaya versem canlanır,
Arzu etsem kanlanır.
(Yumurta)

V – İNSAN VE ONUN UZUVLARI İLE İLGİLİ BİLMECELER

Bir kutum var, içi dolu inci.

(Ağız)

Altı aşçı dükkânı,
Üstü horhor çeşmesi;
Daha üstü aynacılar,
Daha üstü kemancılar,
Daha üstü çayır çimen,
İçinde kuzular otlar.

(Ağız, burun, gözler,
kaşlar, saçlar, bitler)

Altı mermer, üstü mermer,
İçinde bir bülbül öter.

(Ağız, dil)

Bir köprüden üç kişi geçer,
Biri bakar, basar, geçer.
Biri bakar, basmaz, geçer.
Öbürü ne bakar, ne basar, geçer.

(Ana, kucağındaki çocuk,
karnındaki çocuk)

Yedi delikli tokmak,
Bunu bilmeyen ahmak.

(Baş)

İki erkek kardeş,
Baş başa vermiş.

(Bıyık)

İki dereden sel gelir, beş kardeş
karşılar.

(Burun)

Horhor çeşme,
İşlek dükkân,
Sivri tepe.

(Burun, ağız, çene)

Yer altında kilitli sandık.

(Cenaze)

Hey heriye heriye,
Asker dizilmiş geriye,
İnsan oğlu var mıdır
Arka üstü yürüye.

(Cenaze)

Bir paşa geldi dili yok;
Bir kuzu yedi kemiği yok;
Bir ata bindi, canı yok.

(Çocuk, meme, beşik)

Altı mermer,
Üstü mermer,
İçinde bir
Bülbül öter.

(Dil)

Kandilde var, mumda yok,
Mendilde var, çulda yok.

(Dil)

Biz biz idik, biz idik,
Otuz iki kız idik.
Ezildik, büzüldük,
İki duvara dizildik.

(Dişler)

Kırmızı ağaç üstünde ak güvercin asılı.

(Dişler)

Anaya değemez, babaya değer,
Halaya değmez, amcaya değer,
İğneye değmez, ipliğe değer,
Vallahi değmez, billâhi değer.

(Dudaklar)

Üç gemi yolladım Mısır hurmasına,
Altın direk diktim burmasına,
Nine, var getir vermezlerse yalvar getir,
Koklanmamış gül, yarılmamış nar getir.

(Gelin)

Alaca mezar,
Dünyayı gezer.

(Göz)

Benim iki pencerem var,
Etrafı etten duvar;
Her gün erkenden açarım,
Gece olunca kaparım.

(Gözler)

Bir küçücük mil taşı,
Dolaşır dağı taşı.

(Gözler)

Kadınlar içinde kişi,
Ne erkektir, ne dişi.

(Harem ağası)

Karanlık derenin kurdu,
Vurdu kapıyı kırdı,
Biri içeri girdi,
İkisi kapıda durdu.

(Hırsız)

Bir baş bin başı devirir.

(İmam)

Beşinde çocuk,
Onunda koyun;
Yirmide kanlı,
Otuzda canlı,
Otuzbeşinde arslan,
Kırkbeşinde kaplan,
Altmışında et,
Yetmişinde kemik,
Yetmişbeşten gerisi,
Ölümden berisi.

(İnsan hayatının devirleri)

Ben giderim o gider,
Yanımdá tık tık eder.

(Kalb)

Hiç durmadan çalışır,
Durmasından korkulur.

(Kalb)

Yarım kaşık,
Duvara yapışık.
(Kulak)

Etten kantar,
Altın tartar.
(Kulak)

Ağadan gelin aldım,
Belâyı satın aldım.
(Nezle)

Abdest alır namaz kılmaz,
Cemâatten geri kalmaz.
(Ölü)

Sini dolu kadayif,
Yedim yedim doymadım,
Yeşil çimen üstünde
Kumaş biçtim kırpıntısını bulamadım.
(Rüya)

Kul görür, Allah görmez.
(Rüya)

Az gitti, uz gitti, dere tepe düz gitti, altı ay bir güz gitti, uyanınca hep bitti.
(Rüya)

Ben giderim o gider,
Önümde dum dum eder.
(Sakal)

Dünyanın döndüğünü kim bilir.
(Sarhoş)

1970 — Birinci Basılış — F. 4

Sabahtan çıktım bağa,
Elimden tuttu bir ağa,
Aman ağa, canım ağa,
Hâlim yoktur oynamağa.

(Sıtma)

Yeşil giymiş emîr gelir çarşıdan,
Beş halayık selâm durur karşıdan.

(Sümük)

Dağdan gelir takarika,
Ben onu tutarika,
Yerden yere çalarika.

(Sümük)

Bilmece bildirmece,
Dil üstünde kaydırmaca.

(Tükrük)

Baldan tatlı, baltadan ağır; elde tutulmaz; çarşıda satılmaz; mendile konulmaz, tadına doyulmaz.

(Uyku)

Bir kafada yüz kulak.

(Yüz, kulak)

VI — EŞYA İLE İLGİLİ BİLMECELER

Sarıdır safran gibi,
Okunur Kur'an gibi,
Ya bunu bilirsin,
Ya bu gece ölürsün.

(Altın)

Canlı gider, cansız kovalar.

(Araba)

Dört kardeş birbirini kovalar, tutamaz.

(Araba tekerlekleri)

Bir basarsın düğmeye,
Çıkarsın en üst kata.

(Asansör)

Sarı öküzüm yatar, kalkmaz,
Gök öküzüm gider, gelmez.

(Ateş, duman)

Küçük mezar,
Dünyayı gezer.

(Ayakkabı)

O, odanın içinde,
Oda onun içinde.

(Ayna)

Kara tavuk,
Karnı yarık.

(Baca)

Ev üstünde kadı oturur.

(Baca)

Dam başında kadı gibi,
Göğe bakar cadı gibi.

(Baca)

İlim ilim ilmeli,
İlim kurşun düğmeli,
Bunu bilen bilmeli,
Bilmeyenler ölmeli.

(Balık ağı)

Bir köpeğim var, hiç durmadan ağaca sunar.

(Balta)

Dağda tak tak,
Suda cıp cıp.
Arşın ayaklı,
Burma bıyıklı.

(Balta, balık, leylek, tavşan)

Bir kızım var, gelen öper, giden öper.

(Bardak, Su bardağı)

Gökten ayla yıldızı koparırlar, kanımızın içine koydular.

(Bayrak)

Takır takır takraba,
İçinde var akraba.

(Beşik)

Soktum kustu,
Çektim, küstü.

(Cezve, Kahve cezvesi)

Lodos poyraza karışır,
Tokmakla karla döğüşür,
Sepetçilerde kavga eder,
Urgancılarda barışır.

(Çamaşır)

Bağlarım yürür,
Çözerim durur.

(Çarık)

Benim bir kızım var,
Geleni geçeni öper.

(Çeşme)

Sandık alır, elim almaz.

(Çeyiz)

Masal masal matırır,
Karıyı teper batırır,
Karı çır çır bağırır,
Kocası salâvat getirir.

(Çıkrık)

Bir dağım var, bir tarafına dolu yağar,
bir tarafına kar.

(Çıkrık, Pamuk çıkrığı)

Hırsız içerde,
Başı dışarda.

(Çivi, ekseri)

Derin kuyu dize kadar.
(Çizme)

Kıllı ağzını açtı,
Çıplak içine kaçtı.
(Çorap)

Bir acâip nesne gördüm,
Dört direk üstündedir.
Eller oynar, gözler bakar,
Kollar yürek üstündedir.
(Çorap şişleri)

Beş dülger, on mimâr, bin delikli yapmış,
bir avuç yongası yok.
(Çorap şişleri, parmaklar,
çorap)

Taştandır, demirdendir,
Yediği hamurdandır,
Dünyaları doyurur,
Kendi doymaz, bu nedir?
(Değirmen, un değirmeni)

Bir kuş gelir Eğin'den;
Kelkit Kemah beyinden,
O nasıl kuş ola ki
Yem yiye göbeğinden.
(Değirmen, el değirmeni)

Elim attım elmaya,
Elma beni kesmeye,
Öyle bir elbise giy,
Kılıç seni kesmeye.
(Demir)

Ağzı açık, aya bakar.
(Dibek)

Üstü tahta, altı taş,
Sekiz ayak, iki baş.
(Döven, öküzler)

Mavi öküz gider gelmez,
Siyah öküz yatar kalkmaz.
(Duman, kömür)

Parmağı var canı yok,
Damarı var kanı yok.
(Eldiven)

Alçacık tepeden kar yağar.
(Elek, un)

Fildir, fiştir,
Kayadır, taştır;
Bunu bilmeyenin,
Avradı boştur.
(Elmas)

Ufacık fil taşı,
Cümleâlemin yoldaşı.
(Fener)

Aşağıya çevirsem dolar, yukarıya çevirsem boşalır.
(Fes, Şapka)

Ağzı açık alâmet,
İçi kızıl kıyamet,
Yaş koydum, kuru çıktı,
Sallialâ Muhammed.
(Fırın)

Dumanı tüter,
İsterse gider,
Balık değildir,
Denizde yüzer.
(Gemi)

Sulu yerde kişner,
Susuz yerde kışlar.
(Gemi)

Ol nedir ki dört ayak üstünde amma canı yok;
Ana bir hançer dahi soksam anın kanı da yok;
Türlü nâzik gül bitirir bülbülün efganı yok;
Bilmeceyi halledenin aklı tam noksanı yok.
(Gergef)

Dört ayağı var, canı yok; günde binbir hançer batar,
Kanı yok; üstünde güller açar, güllerinin bülbülü yok.
(Gergef)

Alası alası,
Bilen bilesi;
Bilmeyen kızlar
On köy veresi.
(Halı)

Altı taş, üstü taş,
İçi dolu binbir baş.
(Hamam)

Kurt kuyuda,
Kulakları kapıda.
(Hançer)

Dağı var, taşı yok; köyü var, damı yok;
ırmağı var, suyu yok.
(Harita)

Şukkada şukka,
Bukkada bukka,
Mantıka tıkka,
Mantıka tıkka.
(Havan)

Tarlada biter,
Makina büker,
Sabah, her sabah
Elimi öper.
(Havlu, peşkir)

Gözü var, başı yok.
(İğne, dikiş iğnesi)

Tel tel kadayıf,
Bizim hanım pek zayıf,
Zayıflığı şöyle dursun,
Gözünün biri kayıp.
(İğne, dikiş iğnesi)

Kesilir, dağılır,
Yenmez, bakılır.
(İskambil kâğıdı)

Ben giderim, o kalır.
(İz)

İri gözler, ufak gözler,
Bizi gizler, eli gözler.
(Kafes)

Dağdan gelir dak gibi,
Kolları budak gibi;
Eğilir su içmeğe,
Bağırır oğlak gibi.
(Kağnı)

Aktır tarlası, karadır tohumu; elle ekilir, dille biçilir.
(Kâğıt, mürekkep, yazı, okuma)

Bir kızım var,
Kırk gözüm var.
(Kalbur)

Bizim evde deli var,
Tepesinde gülü var;
Şimdi gelir, görürsün,
Güle güle ölürsün.
(Kandil)

Altında ayağı var,
Belinde kuyruğu var.
(Kantar, el kantarı)

Gider leylâ, gelir leylâ,
Bir ayak üstünde durur Leylâ.
(Kapı)

El yatar, âlem yatar,
Haydar kolun uzatır.
(Kapı sürmesi)

Bıldırcın budunu kaşır,
Bulduğunu bana taşır.
(Kaşık)

Bir atım var Mihriban,
Göğsü suda her zaman.
Arpa saman istemez,
Gece gündüz kişnemez.

(Kayık)

Dal dalda,
Dal belde,
Ak çaylak
Kara gölge.

(Kazan)

Siyah ineğin altında
Kırmızı dana.

(Kazan, ateş)

Bel üstünde kara yılan.

(Kemer)

Kara kaşık,
Duvara yapışık.

(Kırlangıç yuvası)

Altı tuz,
Ortası kız,
Üstü yıldız.

(Kızkulesi)

Şekli benzer minâreye,
Pâdişahla akraba olacaktı
Deniz girdi araya.
Yapılması yıkılması, ne hoş olur taşları,
Aklını aldı etrafının yaşları.
Gece yıldız, gündüz kız,
Bir pâdişah, bir o kız.

(Kızkulesi)

Çit der, çiçek açar.

(Kibrit)

Kırmızı cübbesi var,
Simsiyah takkesi var,
Pek uzun değildir boyu,
Kalabalıktır soyu.

(Kibrit)

Kara tavuk, karnı yarık.

(Kilit)

Küçük küçük tekneler,
Birbirini beklerler.

(Kiremit)

Sıra sıra develer,
Birbirini geveler.

(Kiremit)

Aşağıya inerken kıkır kıkır güler,
Yukarıya çıkarken şapır şapır göz yaşı döker.

(Kova, kuyu kovası)

Aşağı iner, güle güle,
Yukarı çıkar ağlaya ağlaya.

(Kova, kuyu kovası)

Yol üstünde yorgun katır,
Bir gün kalkmaz, her gün yatır.

(Köprü)

Bir atım var, ot otlamaz,
Susuz yerde duramaz.
(Köprü)

Nefesi var, kanı yok,
Derisi var, canı yok,
Ağızı var, dili yok.
(Körük)

Eyüp'ten aldım Arap Fatma'yı
Nereden öğrendi göbek atmayı.
(Körük)

Yerden yığma evler, top sakallı dedeler var,
Köpük kusan dostlar, tuzsuz pişmiş aşlar.
(Kümes, horoz, sabun, helva)

Yer altında ekli urgan.
(Künk)

Elde yapılır,
Ette asılır.
(Küpe)

Evin içinde deniz,
Denizin içinde balık,
Balığın kuyruğu yanık.
(Lamba)

Ocak başında kuyu,
Kuyunun içinde suyu;
Suyun içinde yılan,
Yılanın ağzında mercan.
(Lamba)

Altı deniz, üstü yıldız.

(Lamba)

Mesel mesel mati mesel,
Dil oynar, damak keser.

(Makas)

Bir tabak nar,
Etrafı kar,
Buyursun hünkâr.

(Mangal, ateş, kül)

Bir kayığa un koydum,
Ortasına kan koydum.

(Mangal, kül, ateş)

Ak kuş ağzını açar,
Kara kuş gelir, geçer.

(Mekik)

Uzak uzak yerlerden bir acaip kuş gelir,
Kırma bâdem dilleri, söyledikçe hoş gelir.

(Mektup)

İstanbul'da süt pişti,
Kokusu buraya düştü.

(Mektup)

Uzun uzun yollardan
Bir acâip kuş gelir,
Kırma bâdem dili var,
Ne söylerse hoş gelir;
Bir acâip lâf söyler
Gözlerinden yaş gelir.

(Mektup)

Yapan satar,
Alan saklamaz,
Saklayan bilmez.

(Mezar taşı)

İçi taş, dışı taş,
Ha dolaş, ha dolaş.

(Minare)

Bismillâhi sivri baş,
İçi oyuk, dışı taş.

(Minare)

Bizim bahçede bir ağaç var dalsız budaksız,
Ben buna nasıl çıkayım elsiz, ayaksız,
Tepesinde bir kuş oturmuş dilsiz, dudaksız.

(Mum)

Ol nedir ki cismi var parmak gibi,
Giydiği ak gonca bir zanbak gibi;
Başına koyunca altın külâhı,
Göz yaşı durmaz akar ırmak gibi.

(Mum)

İki eşeğe bir adam biner.

(Nalın)

Karnı gur gur eder kurbağa değil,
Ağzında zurnası var, zurnacı değil,
Başında tablası var, helvacı değil.

(Nargile)

Bir kızım var, döne döne gebe kalır.

(Öreke)

1970 — Birinci Basılış — F. 5

Altı tepsi,
Ortası sipsi,
Üstü kıllı.
(Öreke)

Gündüzün kan emer,
Gece yıldız sayar.
(Övendire)

Altı manda, üstü keçi,
Bir hoca minareye çıktı gitti.
(Pabuç)

Çık çık eden nalçacık,
İş bitiren akçacık.
(Para)

Zenginin elinde,
Fukaranın dilinde.
(Para)

Bir küçücük kutudur,
Bütün dünya yurdudur.
(Radyo)

O nedir ki karnından çıkarır, sırtından yer.
(Rende)

Herkes uyur, İlyas Baba oturur.
(Saat)

Çın çınlı hanım,
Kubbesi tamam,
Bir gelin aldım,
Babası imam.
(Saat, çalar saat)

Karşıdan baktım bir hâne,
Yanına vardım Mevlâna;
İçinde var iki derviş,
Vakitini bil der imiş.

(Saat, asma saat)

Yer altından yıldız geçer.

(Saban demiri)

Bilmece, bildirmece,
El üstünde kaydırmaca.

(Sabun)

Üç ayaklı yürümez;
Üstüne biner yorulmaz;
Kısır karı doğurmaz;
Gezer gezer, yorulmaz.

(Sacayak, tencere, katır, tazı)

Çam ağacını oyarlar,
İçine mâni koyarlar,
Ağlama tin tonum, ağlama,
Şimdi kulağını burarlar.

(Saz)

Benim sarı kızım,
Benim beyaz kızım,
Çeyizi dizilim;
Konuk gelir ağlar,
Konuk gider ağlar,
Babası gelende
Başına kelâm bağlar.

(Semaver)

Parasını el alır,
Dumanını yel alır.
(Sigara)

Biri yer, doymaz,
Biri oturur, kalkmaz,
Biri gider, gelmez.
(Soba, ateş, duman)

Biz altı kardeşiz,
Altımızın da ayrı işi var.
Derya yüzünde
Bir balık kardeşimiz var.
Kim bilirse bu bilmeceyi,
Yetmişbin altın,
Bir donanmış at müjdesi var.
(Sultan Ahmed Camii'nin minareleri, Kızkulesi)

Altındır abası, gümüştür küpesi,
Bunu bilmeyen eşek sıpası.
(Şamdan)

Ben giderim, o gider,
Üstümde gölge eder.
(Şemsiye)

Bir kuyum var, çeken ölmez, içen ölür.
(Tabanca)

Biri dedi, vay belim,
Biri dedi, vay başım,
Gelirim dedi biri,
Dayan bana kardaşım.
(Tahta, çivi, çekiç)

El kadar yonga dağdan domuz indirir.
(Tarak, bit)

Bir oğlum var İsmail,
O da tokata mâil;
Yüzü kalın deriden,
Kulakları demirden.
(Tef)

Bâlâ'da bardak,
Orda bağırsak
Ankara'dan duyulur mu?
(Telefon)

Sara sıra söğütler,
Birbirini öğütler.
Dil bilmez, kelâm söyler
Bunu bilsin ârifler.
(Telgraf direkleri)

Tava değil, kulbu var,
Bekçi değil, düdüğü var,
Hanım değil, göbeği var.
(Tencere, düdüklü tencere)

İki tatar,
Biri kalkar,
Biri yatar.
(Terazi)

Altı ayaklı fil,
Ortasında dil;
Ahmak isen sor,
Ârif isen bil.
(Terazi)

99 Cemâat, 2 müezzin, 1 imam
(Tesbih)

Fik aşağı,
Fik yukarı,
Fika fika
Mustafa Ağa.
(Tezgâh)

Saksağan şaklar, şakı benim elimde,
Uzun kavak yıkıldı kökü benim elimde.
(Tezgâh, mekik)

Bir oğlum var, her tarafı uyuz.
(Törpü)

Dinsiz gâvurun kulağını çeksem bağırır.
(Tüfek)

Burada öğürür,
Karşıda doğurur.
(Tüfek)

Ufak ufak odalar,
Birbirini kovalar.
(Tren)

Kara koyun meler gider,
Dağı taşı deler gider.
(Tren)

Ekilmezi, biçilmezi, doğurmaza yüklediler,
yatmazın uyumazın bacasından geçirdiler.
(Tuz, katır, dere)

Masal masal matlamış,
Saç sakalı otlamış.
(Ustura)

Altı yaş, ortası kuru,
Tepesinde çiçek açar.
(Vapur)

Gündüz dürülür,
Gece yayılır.
(Yatak)

Gece benim,
Gündüz evin.
(Yatak)

Mavi tarla üstünde,
Beyaz güvercin yürür.
(Yelkenli)

Bir top bezim var, sağarım sağarım,
bitmez.
(Yol)

Uzun kavak gölgesi yok,
Saksağan konar, yuvası yok.
(Yol)

Ben söyleyim, sen bil.
(Zenbil)

Kırk çingene el ele tutar.
(Zincir)

VII — MANEVÎ - DİNÎ UNSURLARLA VE DİĞER KAVRAMLARLA İLGİLİ BİLMECELER

Gökten indi apıştı,
Cümle âleme yapıştı.

(Ad, isim)

Sende var, bende var, bir incecik dalda var.

(Ad)

Karada bir gemi,
Başındadır yelkeni,
Nedir dümeni,
Bil bunu, göreyim seni.

(Akıl)

Kat kat içinde,
Kat kitap içinde,
Ne molla bilir,
Ne kitap içinde.

(Alın yazısı)

Dağdan gelir hız ile,
Yetmişbin yıldız ile,
Ayağında bengi var,
Her tarafta cengi var.

(Azrail)

Mevlânın yaptığı yapı yıkılmaz. Oniki bahçede kırksekiz kapı içinde yaşayan iki gül nedir?

(Bayramlar)

İki karı gördüm çarşıda,
İkisinin kucağında iki oğlan uşağı.
Sordum birine, bacı, bu senin neyin?
Oğlumun oğlu, emmimin kardaşı.

(Birbirinin oğlunu almışlar)

Sırtında geçer haşası,
Onun olmaz paşası.

(Çingene)

Değneğin ucunda bir yemiş,
Onu yiyen ölmemiş.
Ramazanda yemiş,
Orucu bozulmamış.

(Dayak)

Kaş ile gözden yakın
Söylenen sözden yakın.

(Ecel)

Gitti, gelmez,
Geldi, gitmez.

(Gençlik, ihtiyarlık)

Buradan attım iğneyi,
Dolaştı geldi dünyayı.

(Gönül)

Deniz ortasında bir ağaç var,
Dalsız, budaksız.
Üstüne bir kuş konmuş,
Kolsuz, kanatsız.
Ben, o kuşu vursam
Odsuz, ocaksız;

Ben, o kuşu yesem
Dilsiz, damaksız.
(Gönül)

— Nereden geliyorsun?
— Zirzop kalesinden.
— Üstün neden yaş?
— Denizden geçtim.
— Çok derin miydi?
— Kıyısından dolaştım.
— Üstün neden beyaz?
— Değirmenden geçtim.
— Çok kalabalık mıydı?
— Çakırdakı işittim.
— Akşam nerede idin?
— Bey konağında.
— Ne yedin?
— Koç.
— Neresinden?
— Hiç.
— Nerede yattın?
— Minderde.
— Çok kaba mıydı?
— Kupkuru yerde.
— Üstüne ne örttüler?
— Perde.
— Sen uğrattın beni derde.
(Gönül)

İstanbul'da bir tane,
İzmir'de iki tane,
Ankara'da hiç yok.
(İ harfi)

Sûreler içinde mimsiz.
(İnnâa'taynâ)

Lâmbayı üfledim "is" dedi; tabağa vurdum
"tan" dedi; ben de sana "bul" dedim.
(İnnâa'taynâ)

Nar tanesi, nur tanesi,
Bu dünyanın bir tanesi.
(Kâbe)

Kırk çınar yaprağı,
Hazreti Osman toprağı,
Ya bunu bilirsin,
Ya bu gece ölürsün,
(Kur'ânıkerim)

Duvarda halı var;
Halının gülü var;
İçinde Hazreti Allah var.
(Kur'ânıkerim)

İster sarı giydir, ister lâcivert;
Paralıya zevk, parasıza dost;
Müptelâsı da var, hastası da;
Tutulan için hükmü pek sert.
(Moda)

Deniz içinde "n" var.
(N)

Hak Taâlâ hoş yaratmış beş yemiş,
Beşi dahi birbirini görmemiş;
İkisine gün dokunur yaz ve kış
Üçü dahi gün yüzünü görmemiş.
(Namazlar)

Asıldım bir asmaya,
Asma beni basmaya,
Yeşil kuşak kuşandın,
Demir kılıç kesmeye.
(Nikâh)

Gittim bir eve ağlarlar,
Sordum neye ağlarlar,
İpsiz adamı bağlarlar.
(Nikâh)

Bende var, sende var, âlemde yok, cihanda var, Mısır'da yok, Şam'da var.
(Nokta, eski yazıya göre)

Bir tabak yemişim var, yarısı yenir, yarısı yenmez.
(Oruç)

Tıngır elek, tıngır saç,
Elim hamur, karnım aç.
(Oruç)

Gökten bir elma düştü; oniki parçaya ayrıldı; onbirini yediler, birine hayır, dediler.
(Ramazan)

Bir dedem var uzun mu uzun,
Yılda verir otuz salkım üzüm,
Akını yesem haram,
Karasını yesem sevap.
(Ramazan)

Kapıdan girdim hayladım,
Bir elmayı kırk kişiye payladım.
(Selâm)

Yapılmamış duvarda,
Doğmamış oğlan oturur.
Ekilmemiş bostanı
Yolma diye bağırır.
(Yalan)

Taş başında kartal oturur,
Üç yüz altmış beş yumurta getirir.
(Yeni yıl)

BİLMECELERİN İNDEKSİ

1 — Tabiat ve tabiat hâdiseleri ile ilgili bilmeceler

1 — Ay.
2 — Ay.
3 — Ay.
4 — Ay.
5 — Ay, gök, yıldızlar.
6 — Buz.
7 — Buz.
8 — Buz, güneş.
9 — Buz, kar, güneş.
10 — Dalga.
11 — Dalga.
12 — Damla.
13 — Deniz.
14 — Deniz, ölüm.
15 — Denize kapak, göğe direk, deveye nal.
16 — Dere.
17 — Dolu.
18 — Duman.
19 — Duman, baca.
20 — Dünya.
21 — Dünya, deniz, horoz.
22 — Dünya, şeytan, Kâ'be.
23 — Ebenkuşağı.
24 — Gece, gündüz.
25 — Gece, gündüz.
26 — Gökyüzü.
27 — Gökyüzü.
28 — Gökyüzü, güneş, ay.
29 — Göl.
30 — Gölge.
31 — Gün, hafta, ay, iki dinî bayram.
32 — Gündüz, gece.
33 — Güneş.
34 — Güneş.
35 — Güneş.
36 — Güneş ışığı.
37 — Işık, altın, ölü.
38 — Kar.
39 — Kar.
40 — Kar.
41 — Kar.
42 — Nehir.
43 — Rüzgâr.
44 — Rüzgâr.
45 — Rüzgâr.
46 — Sel.
47 — Ses.
48 — Ses.
49 — Ses.
50 — Su.
51 — Şimşek.
52 — Şimşek.
53 — Şimşek, dolu, kar.
54 — Yağmur.

1970 — Birinci Basılış — F. 6

55 — Yağmur.
56 — Yer, gök, duman, rüzgâr.
57 — Yıldızlar.
58 — Yıldızlar.
59 — Yıldızlar.

2 — Bitkiler ve onların mahsulleri ile ilgili bilmeceler

60 — Armut.
61 — Arpa.
62 — Ay çiçeği.
63 — Ayva.
64 — Bâdem.
65 — Bâdem.
66 — Bağ.
67 — Biber.
68 — Biber.
69 — Börek.
70 — Börek (ıspanaklı).
71 — Buğday.
72 — Buğday.
73 — Ceviz.
74 — Ceviz.
75 — Ceviz, kabuğu, içi.
76 — Çam.
77 — Çam.
78 — Çekirdek.
79 — Çiğdem.
80 — Çilek.
81 — Çörek.
82 — Domates.
83 — Domates.
84 — Domates.
85 — Dut (Kara dut).
86 — Elma.
87 — Fasulye.
88 — Gül.
89 — Gül.
90 — Haşhaş.
91 — Haşhaş.
92 — Havuç.
93 — Hindistan cevizi.
94 — Hurma.
95 — Isırgan.
96 — İğde.
97 — İğde.
98 — İncir.
99 — Kabak.
100 — Kahve.
101 — Kahve ve fincanı.
102 — Karçiçeği.
103 — Karpuz.
104 — Karpuz.
105 — Karpuz.
106 — Karpuz.
107 — Kavak.
108 — Kavun.
109 — Kayısı.
110 — Keçiboynuzu.
111 — Kestane.
112 — Kestane.
113 — Kestane.
114 — Keten.
115 — Keten, mekik.
116 — Kına.
117 — Kına.
118 — Kızılcık.
119 — Kiraz.
120 — Kiraz.
121 — Lahana.

122 — Lahana.
123 — Lahana.
124 — Limon.
125 — Mantar.
126 — Mercimek.
127 — Mısır.
128 — Mısır.
129 — Muşmula (döngel).
130 — Nar.
131 — Nar.
132 — Nar.
133 — Nar.
134 — Nohut.
135 — Nohut.
136 — Orman üzümü.
137 — Pamuk.
138 — Pamuk.
139 — Pancar.
140 — Patates.
141 — Patates.
142 — Patates.
143 — Pekmez.
144 — Pirinç.
145 — Pirinç pilâvı.
146 — Portakal.
147 — Prasa.
148 — Sarımsak.
149 — Sarımsak.
150 — Sarımsak.
151 — Sarımsak.
152 — Soğan.
153 — Soğan.
154 — Su kabağı.
155 — Süpürge.
156 — Süpürge.
157 — Turp.
158 — Un.
159 — Üzerlik.
160 — Vişne.
161 — Yemek, kepçe.
162 — Zeytin.
163 — Zeytin yağı.

3 — Hayvanlar ve onların mahsulleri ile ilgili bilmeceler

164 — Ağustosböceği.
165 — Arı.
166 — Arı.
167 — Arı.
168 — Arı.
169 — At, araba.
170 — Ateşböceği.
171 — Ayı.
172 — Ayı, balık, horoz.
173 — Bal, petek
174 — Balık, incir, İnnâa'-taynâ.
175 — Bit.
176 — Böcek.
177 — Ciğer.
178 — Çekirge.
179 — Deve.
180 — Deve.
181 — Eşek.
182 — Fare (Sıçan).
183 — Fare.
184 — Fare.
185 — Fare.
186 — Geyik.

187 — Geyik.
188 — Horoz.
189 — Horoz.
190 — İnek memesi.
191 — İpek böceği.
192 — İpek böceği.
193 — Kaplumbağa.
194 — Kaplumbağa.
195 — Kaplumbağa, balık, sabu, hoşaf.
196 — Karınca (Atlı karınca).
197 — Karınca.
198 — Karınca.
199 — Karınca.
200 — Karınca.
201 — Katır, yol, köprü, câmi.
202 — Keçi.
203 — Kedi.
204 — Kedi.
205 — Kedi.
206 — Kelebek.
207 — Kelebek.
208 — Keklik.
209 — Kertenkele.
210 — Kırlangıç.
211 — Kirpi.
212 — Koyun.
213 — Koyun gübresi.
214 — Köstebek.
215 — Kurbağa.
216 — Kurbağa.
217 — Kurbağa.
218 — Kurbağa, horoz, tavuk, kedi, ciğer, yumurta.
219 — Kuş.
220 — Kuş.
221 — Kuyruk.
222 — Leylek.
223 — Leylek.
224 — Öküz, Hazreti Ali, Hazreti Süleyman.
225 — Örümcek.
226 — Örümcek ağı.
227 — Peynir.
228 — Pire.
229 — Pire.
230 — Salyangoz.
231 — Sıçan.
232 — Sincap.
233 — Sinek.
234 — Solucan.
235 — Sülük.
236 — Sümüklüböcek.
237 — Tahtakurusu.
238 — Tavşan.
239 — Tavşan.
240 — Tavuk.
241 — Tavuk, yumura, piliç.
242 — Yağ.
243 — Yarasa.
244 — Yılan.
245 — Yılan.
246 — Yumurta.
247 — Yumurta.
248 — Yumurta.

4 — İnsan ve insan uzuvları ile ilgili bilmeceler

249 — Ağız.
250 — Ağız, burun, gözler, kaşlar, saçlar, bitler.
251 — Ağız, dil.
252 — Ana, kucağındaki çocuk, karnındaki çocuk.
253 — Baş.
254 — Bıyık.
255 — Burun.
256 — Burun, ağız, çene.
257 — Cenaze.
258 — Cenaze.
259 — Çocuk, meme, beşik.
260 — Dil.
261 — Dil.
262 — Dişler.
263 — Dişler.
264 — Dudaklar.
265 — Gelin.
266 — Göz.
267 — Gözler.
268 — Gözler.
269 — Harem ağası.
270 — Hırsız.
271 — İmam.
272 — İnsan hayatının devirleri.
273 — Kalb.
274 — Kalb.
275 — Kulak.
276 — Kulak.
277 — Nezle.
278 — Ölü.
279 — Rüya.
280 — Rüya.
281 — Rüya.
282 — Sakal.
283 — Sarhoş.
284 — Sıtma.
285 — Sümük.
286 — Sümük.
287 — Tükrük.
288 — Uyku.
289 — Yüz, kulak.

5 — Eşya ile ilgili bilmeceler

290 — Altın.
291 — Araba.
292 — Araba tekerlekleri.
293 — Asansör.
294 — Ateş, duman.
295 — Ayakkabı.
296 — Ayna.
297 — Baca.
298 — Baca.
299 — Baca.
300 — Balık ağı.
301 — Balta.
302 — Balta, balık, leylek, tavşan.
303 — Bardak, su bardağı.
304 — Bayrak.

305 — Beşik.
306 — Cezve, kahve cezvesi.
307 — Çamaşır.
308 — Çarık.
309 — Çeşme.
310 — Çeyiz.
311 — Çıkrık.
312 — Çıkrık, pamuk çıkrığı.
313 — Çivi (ekseri).
314 — Çizme.
315 — Çorap.
316 — Çorap şişleri.
317 — Çorap şişleri, parmaklar, çorap.
318 — Değirmen, un değirmeni.
319 — Değirmen, el değirmeni.
320 — Demir.
321 — Dibek.
322 — Döven, öküzler.
323 — Duman, kömür.
324 — Eldiven.
325 — Elek, un.
326 — Elmas.
327 — Fener.
328 — Fes, şapka.
329 — Fırın.
330 — Gemi.
331 — Gemi.
332 — Gergef.
333 — Gergef.
334 — Halı.
335 — Hamam.
336 — Hançer.
337 — Harita.
338 — Havan.
339 — Havlu, peşkir.
340 — İğne, dikiş iğnesi.
341 — İğne, dikiş iğnesi.
342 — İskanbil kâğıdı.
343 — İz.
344 — Kafes.
345 — Kağnı.
346 — Kâğıt, mürekkep, yazı, okuma.
347 — Kalbur.
348 — Kandil.
349 — Kantar, el kantarı.
350 — Kapı.
351 — Kapı sürmesi.
352 — Kaşık.
353 — Kayık.
354 — Kazan.
355 — Kazan, ateş.
356 — Kemer.
357 — Kırlangıç yuvası.
358 — Kızkulesi.
359 — Kızkulesi.
360 — Kibrit.
361 — Kibrit.
362 — Kilit.
363 — Kiremit.
364 — Kiremit.
365 — Kova, kuyu kovası.
366 — Kova, kuyu kovası.
367 — Köprü.
368 — Köprü.
369 — Körük.
370 — Körük.
371 — Kümes, horoz, sabun, helva.
372 — Kürk.
373 — Küpe.

374 — Lamba.
375 — Lamba.
376 — Lamba.
377 — Makas.
378 — Mangal, ateş, kül.
379 — Mangal, kül ateş.
380 — Mekik.
381 — Mektup.
382 — Mektup.
383 — Mektup.
384 — Mezar taşı.
385 — Minare.
386 — Minare.
387 — Mum.
388 — Mum.
389 — Nalın.
390 — Nargile.
391 — Öreke.
392 — Öreke.
393 — Övendire.
394 — Pabuç.
395 — Para.
396 — Para.
397 — Radyo.
398 — Rende.
399 — Saat.
400 — Saat, çalar saat.
401 — Saat, asma saat.
402 — Saban demiri.
403 — Sabun.
404 — Sacayak, tencere katır, tazı.
405 — Saz.
406 — Semaver.
407 — Sigara.
408 — Soba, ateş, duman.
409 — Sultan Ahmet Camii'nin minâreleri, Kızkulesi.
410 — Şamdan.
411 — Şemsiye.
412 — Tabanca.
413 — Tahta, çivi, çekiç.
414 — Tarak, bit.
415 — Tef.
416 — Telefon.
417 — Telgraf direkleri.
418 — Tencere, düdüklü tencere.
419 — Terazi.
420 — Terazi.
421 — Tesbih.
422 — Tezgâh.
423 — Tezgâh, mekik.
424 — Törpü.
425 — Tüfek.
426 — Tüfek.
427 — Tren.
428 — Tren.
429 — Tuz, katır, dere.
430 — Ustura.
431 — Vapur.
432 — Yatak.
433 — Yatak.
434 — Yelkenli.
435 — Yol.
436 — Yol.
437 — Zenbil.
438 — Zincir.

6 — Mânevî - dinî unsurlarla ve diğer kavramlarla ilgili bilmeceler

439 — Ad (İsim).
440 — Ad.
441 — Akıl.
442 — Alın yazısı.
443 — Azrâil.
444 — Bayramlar.
445 — Birbirinin oğlunu almışlar.
446 — Çingene.
447 — Dayak.
448 — Ecel.
449 — Gençlik, ihtiyarlık.
450 — Gönül.
451 — Gönül.
452 — Gönül.
453 — İ harfi.
454 — İnnâ'ataynâ.
455 — İstanbul.
456 — Kâbe.
457 — Kur'ânı kerim.
458 — Kur'ânı kerim.
459 — Moda.
460 — N.
461 — Namazlar.
462 — Nikâh.
463 — Nikâh.
464 — Nokta, eski yazıya göre.
465 — Oruç.
466 — Oruç.
467 — Ramazan.
468 — Ramazan.
469 — Selâm.
470 — Yalan.
471 — Yeniyıl.

BİBLİYOGRAFYA

Lütfullah Sami Akalın, Erzurum Bilmeceleri. İstanbul 1954.

Giray Arslanov, Tabışmaklar I Kazan, 1910.

Pertev Nailı Boratav, İlhan Başgöz: Les Devinettes. Filologiae Turcicae Fundamenta, Tomun Secundum P. 77 - 89. MCMLXIV.

Şükrü Elçin, Gölpazarı Bilmeceleri. Ankara 1965.

Sadeddin Nüzhet Ergun - M. Ferid, Konya Halkiyât ve Harsiyâtı. Konya 1926.

M. Geldiev: Makal ve Matallar yığındısı. Aşkabad, 1925.

Nâsıh Güngör - İhsan Ozanoğlu, Kastamonu Bilmeceleri. İzmir 1939.

İhsan Hammâmizâde, Bilmeceler. İstanbul 1930.

Ali Haydar, Millî Bilmeceler. İstanbul 1931.

V. Huluflu, Tabmacalar. Bakû, 1928.

Abdülkadir İnan, Codex Cumanicus Bilmecelerine dair. Kopuz dergisi, Nu. 3, 4, 1939.

Mahmud Kâşgarlı: Divânü Lügat-it Türk (Besim Atalay Tercümesi) C. I. Ankara, 1939.

T. Kowalski: Bilmece maddesi. İslâm Ansiklopedisi Türkçe tercümesi. Cüz 18, İstanbul, 1943.

Fuad Köprülü: Saz şairleri (6) Âşık teşkilâtı ve fasılları. İkdam Gazetesi 12 Nisan 1330/1914.

Agâh Sırrı Levend, Divan Edebiyatı. (Kelimeler, remizler, mazmunlar ve mefhumlar) İstanbul 1943.

Ahmet Talât Onay, Halk şiirlerinin şekil ve nev'i. İstanbul 1928.

Ahmet Talât Onay, Kızılbaş şiirlerinde sual - cevap (şatıh). Türk Folklor Araştırmaları (C. III, sayı 53, s. 841 - 843, 1953.

W. Radloff, Sözlük, C. IV, s. 108, 179, 1960.

T. S. Safiev, Rusça - Karakalpakça Sözlük (Russko - Karakalpakskiy Slovar). s. 164, Moskova 1962.
Ferhat Sılacı, Seçilmiş 1001 Bilmece, Istanbul 1960.
Şemseddin Sâmi, Kamus-ı Türki. İsanbul 1317.
Süleyman Tevfik, Arzu ile Kamber. Istanbul 1936.
Naki Tezel, Türk Halk Bilmeceleri. Ankara 1969.
Türk Ansiklopedisi, Bilmece maddesi, C. VI, Fasikül 47, Ankara 1953.
Türkmen Dilinin Sözlüğü: S. 636, 431, Aşkabat 1962.
Türk Folklor Haberleri Dergisi Koleksiyonu I - X. cildler.
Bilâl A. Yanıkoğlu, Trabzon ve Havâlisinde Toplanmış Folklor Malzemesi. İstanbul. 1943.
K. K. Yudahin: Kırgız Sözlüğü, C. II, s. 636, Istanbul 1948.

№ 3581

F. 5 Lira

M.E.B.

SATIŞ VE DAĞITIM YERİ: İstanbul'da Devlet Kitapları Müdürlüğü Taşrada İlköğretim Bakanlığı Yayinevleri